Žydai Anykščius stebino pirmąja degaline ir vieninteliu autobusu

by We love Lithuania
2020-09-25

Anykščiuose lankėmės visi ir užsimerkę galėtume išpyškinti mažiausiai penkias, o gal ir visas dešimt populiarių turistinių vietų mieste ar aplink jį. Iš tiesų, Anykščiuose yra ką veikti ir ieškančiam kultūros, ir pramogų, ir gamtos, ir sveikatos paslaugų, o infrastruktūra nenusileidžia žymiausiems Lietuvos kurortams. Šįkart norėčiau papasakoti, ką galima atrasti besidomintiems žydiškuoju paveldu.

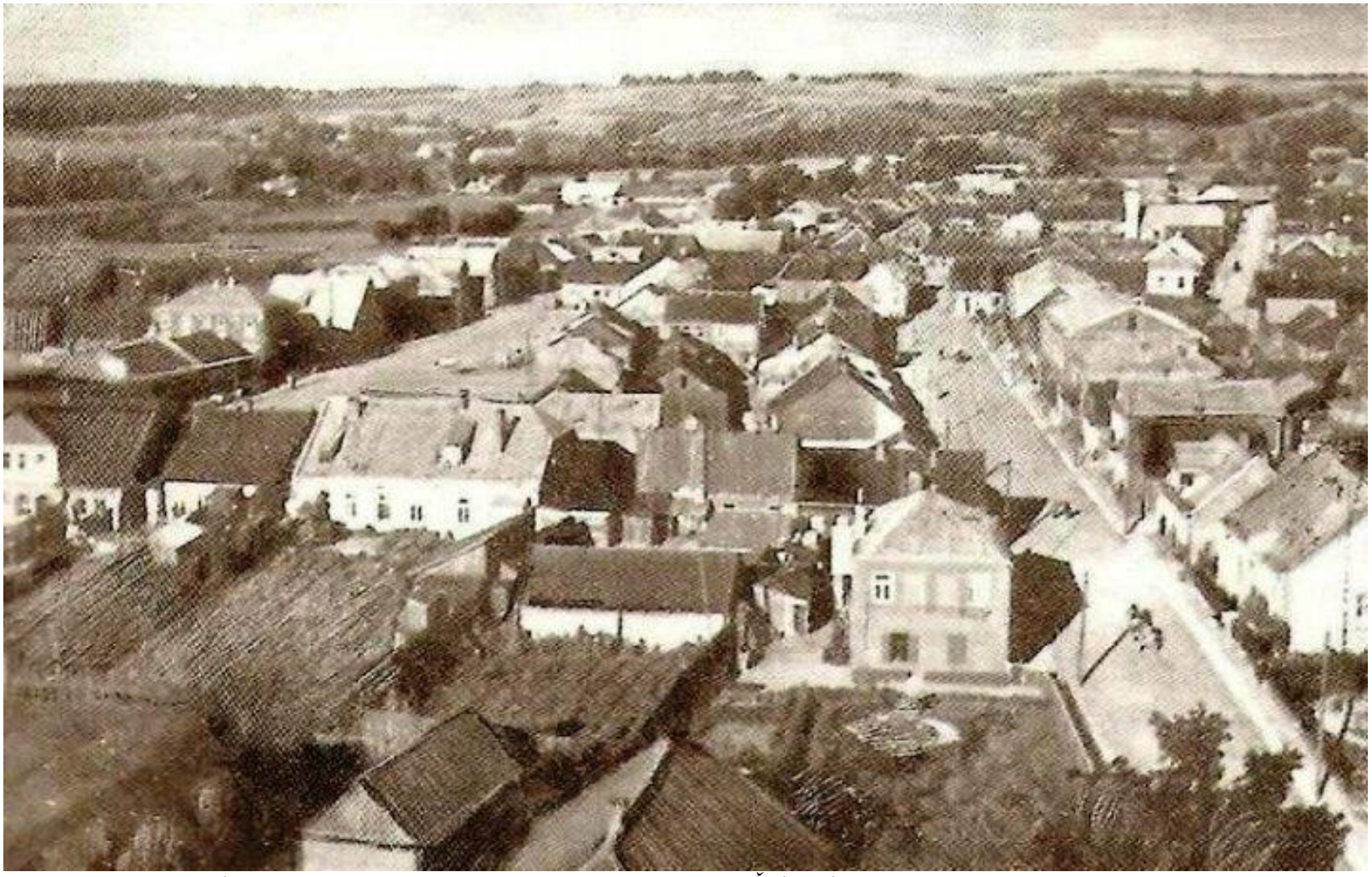

Anykščių senamiestis – buvęs žydų kvartalas

Anykščiuose žydai įsikūrė dar XVII a. Laikui bėgant, bendruomenė po truputį didėjo. XIX a., plečiantis pramonei ir atsiradus geležinkeliui, žydų skaičius itin išaugo ir savo piką pasiekė pačioje amžiaus pabaigoje. Pagal 1897 m. surašymą, Anykščiuose gyveno 2754 žydai ir tai sudarė beveik 70 proc. visų gyventojų. Vienas po kito miestelį siaubiantys gaisrai, kaskart be namų ir užgyvento turto palikdavę po 200-400 šeimų, nesumažino bendruomenės taip, kaip Pirmasis pasaulinis karas ir pogromai jo metu. Į ištuštėjusį miestelį žydai pradėjo grįžti apie 1920-uosius, Tarpukariu jų skaičius pasiekė maždaug 1800.

Žydų Groisų parduotuvė (nuotrauka iš https://kehilalinks.jewishgen.org/anyksciai)

Anykščiai tarpukariu (A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus nuotr.)

Anykščiuose, jidiš kalba vadintuose Anikšt, žydai gyveno aplink turgaus aikštę, užsiėmė amatais ir prekyba. Šalia tokių kiekvienam štetlui įprastų amatų, kaip kalvio, kepėjo, siuvėjo, batsiuvio, mėsininko ar juvelyro, Anykščių žydai dar užsiėmė prekyba linais ir vilnonių veltinių vėlimu. 1931 metais iš 50 žydiškų verslų net 14 užsiėmė prekyba javais ir linais, o 1937 m. iš 164 amatininkų išsiskyrė 21 veltinių gamintojas. Vietiniai atsimena, kad žydai buvo taikūs, ramūs, taupūs ir labai darbštūs žmonės. Supirkdavo net ir tokius niekam nereikalingus daiktus, kaip kaulai ir plunksnos ir kažką sugebėdavo iš to uždirbt, taupydavo kiekvieną monetą. Žydai nevengdavo ir labai sunkių darbų: Šventąja plukdydavo sielius iki Jonavos ir toliau į Vokietiją.

Žydai turėjo ir savo vaistininkų bei gydytojų, žinomiausi jų buvo N. Ginsburgas, H. Šumacheris, L. Solominas. Gydytojų ir vaistininkų buvo ir lietuvių (mums gerai žinomas rašytojas Antanas Vienuolis buvo vienas tokių), ir taip susiklostė tradicijos, kad lietuviai gydytojai siuntė pacientus pas savus vaistininkus, žydai – pas savus.

Antano Vienuoliu Žukausko vaistinė, kurioje irgi dirbo žydų (A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus nuotr.)

Tarpukariu Anykščiai žydai turėjo tris pradines mokyklas, kur mokė hebrajų ir jidiš kalbomis, dvi dideles bibliotekas, dramos būrelį. Buvo politiškai aktyvūs ir carinės Rusijos, ir nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu. 1920 metais buvo įsteigtas Žydų liaudies bankas.

Anykščių žydai mėgo naujoves, buvo iniciatoriai naujų verslų, pvz. miestelio centre įrengė degalų kolonėlę, autobusu vežiojo žmones į Kauną. Žydas Motkė Felčeris atrado ir ėmė naudoti kvarcinio smėlio karjerus, tuo labai prisidėjęs prie miestelio ekonomikos plėtros.

Vyskupo A. Baranausko aikštė apie 1935 m. Tilto link žygiuoja šauliai, kairėje – benzino kolonėlė, tolėliau – dviaukštis Juozo Pavilonio namas, centre – spaudos kioskas

Anykščių turgaus aikštė, kairiajame kampe matoma degalų kolonėlė (A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus nuotr.)

Iš turgaus aikštės siauros Sinagogų, Pirties ir Palestinos gatvelės vedė į sinagogų aikštę – šulhoifą, kuriame buvo gal treji, gal penkeri maldos namai, įskaitant ir chasidų sinagogą. Iš viso žmonės prisimena net septynias sinagogas Anykščiuose. Žydų kapinės, išlikusios iki šių dienų, buvo tuometinio miestelio pakraštyje – ant kalvos dabartinės Kęstučio gatvės pušynėlyje.

Sinagogos gatvelė Anykščiuose

Norintiems patiems pabandyti pajusti buvusio žydų štetlo dvasią siūlome maršrutą po žydiškuosius Anykščius. Visam maršrutui įveikti reikėtų paskirti apie tris valandas.

Pasivaikščiojimą pradėsime prie Anykščių verslo ir turizmo informacijos centro (TVIC, Šaltupio g. 15, Anykščiai). Šiame centre galima rasti lankstuką „Anykščių istorijos ženklai“, kuriame pažymėta keletas svarbių objektų. Jei tokio lankstuko nepavyks gauti, tą patį maršrutą galima rasti brošiūroje „Kryptis – Anykščiai“.

Tiesiai priešais *TVICą* „vinguriuoja“ nedidelė gatvelė – taip taip, ji įgavo šalia tekančio upeliuko formas ir vinguriuoja visiškai palei jį. Siūlau keliauti būtent šia Šaltinio gatvele. Tik būkite atsargūs: net ir labai siaura gatvele važiuoja ir automobiliai.

Šaltinio gatvelė Anykščiuose

Dešinėje ties penkiaaukščiais slepiasi keturkampis pastatas su ilgu kaminu: sukam link jo. Tai – viena iš išlikusių Anykščių sinagogų, o mes esame buvusioje Sinagogų aikštėje.

Vaizdas į buvusią sinagogą nuo Šaltinio gatvės

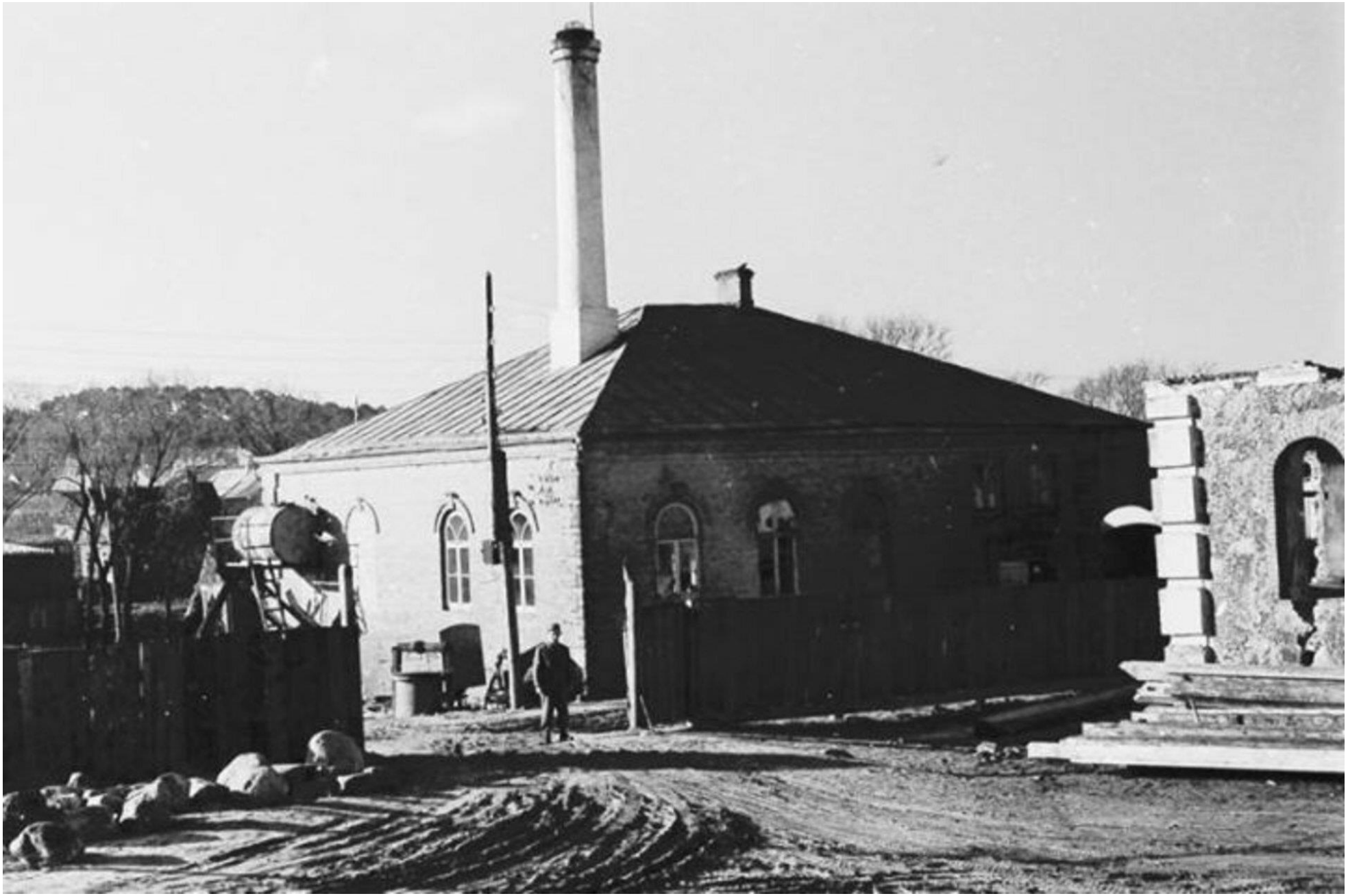
Anykščių sinagogų aikštės atminimo lenta

XVIII a. pabaigoje Anykščiuose jau buvo mažiausiai dvi sinagogos, žydų špitolė ir keletas kitų žydų bendruomenei priklausiusių pastatų, įsikūrusių šalia tuometinės Naujosios žydų gatvės. Sinagogas, kaip ir kitus miestelio pastatus, nuolat siaubė gaisrai, todėl jos buvo nuolat atstatinėjamos, ir panašu, kad kaskart jų rasdavosi vis daugiau. Tarpukariu jų čia buvo penkios ar šešios: Didžioji (arba Senoji), Naujoji, Batsiuvių, Chasidų, Talmud Tora, dar vieni maldos namai buvo vadinami Mažosios gatvės kloizu. Kiek tiksliai jų buvo, sunku dabar nustatyti, įvairūs šaltiniai mini skirtingus skaičius ir pavadinimus, bet apsistokime ties tuo, kas išliko. O išliko ši jau matyta sinagoga su kaminu – Batsiuvių (arba Kurpių) kloizas, statytas 1922 metais. Kamino senajame plane, be abejo, nebuvo: buvo arkiniai langai ir durys, kurių pėdsakus, gerai apžiūrėjus, dar galima surasti, vyrų maldos salė pirmame ir moterų – antrame aukštuose ir du įėjimai iš skirtingų pusių. Kaminas atsirado po karo, kuomet čia buvo įrengta kepykla, langai užmūryti ir iškirsti naujai, o antro aukšto nebeliko visai. Dabar pastatas privačiam asmeniui – Anykščių žydų palikuoniui ir stovi užkaltais langais laukdamas geresnių laikų.

Visai neseniai fasadą papuošė Amžinojo žydo simbolis. Iš Anykščių kilęs menininkas Romualdas Inčirauskas taip papuošė Telšių, Niujorko, Paryžiaus pastatų sienas, dabar eilė atėjo ir jo gimtajam miestui.

Amžinojo žydo simbolis ant buvusios Batsiuvių sinagogos sienos

Taip sinagoga, jau paversta kepykla, atrodė 1959 m. pavasarį. Dešinėje – Didžiosios sinagogos griuvėsiai, tolumoje – žydų kapinių kalva (A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus nuotr.)

Taip buvusi Batsiuvių sinagoga atrodo dabar (vaizdas nuo sinagogų aikštės)

Senos nuotraukos dešinėje matomų Didžiosios sinagogos griuvėsių vietoje šiandien įsikūrė Anykščių prokuratūra (S. Daukanto g. 7A, Anykščiai).

Sinagogų aikštė: tolumoje kairiau – buvusi Batsiuvių sinagoga, dešinėje – buvusi Didžioji sinagoga (dabar – prokuratūra)

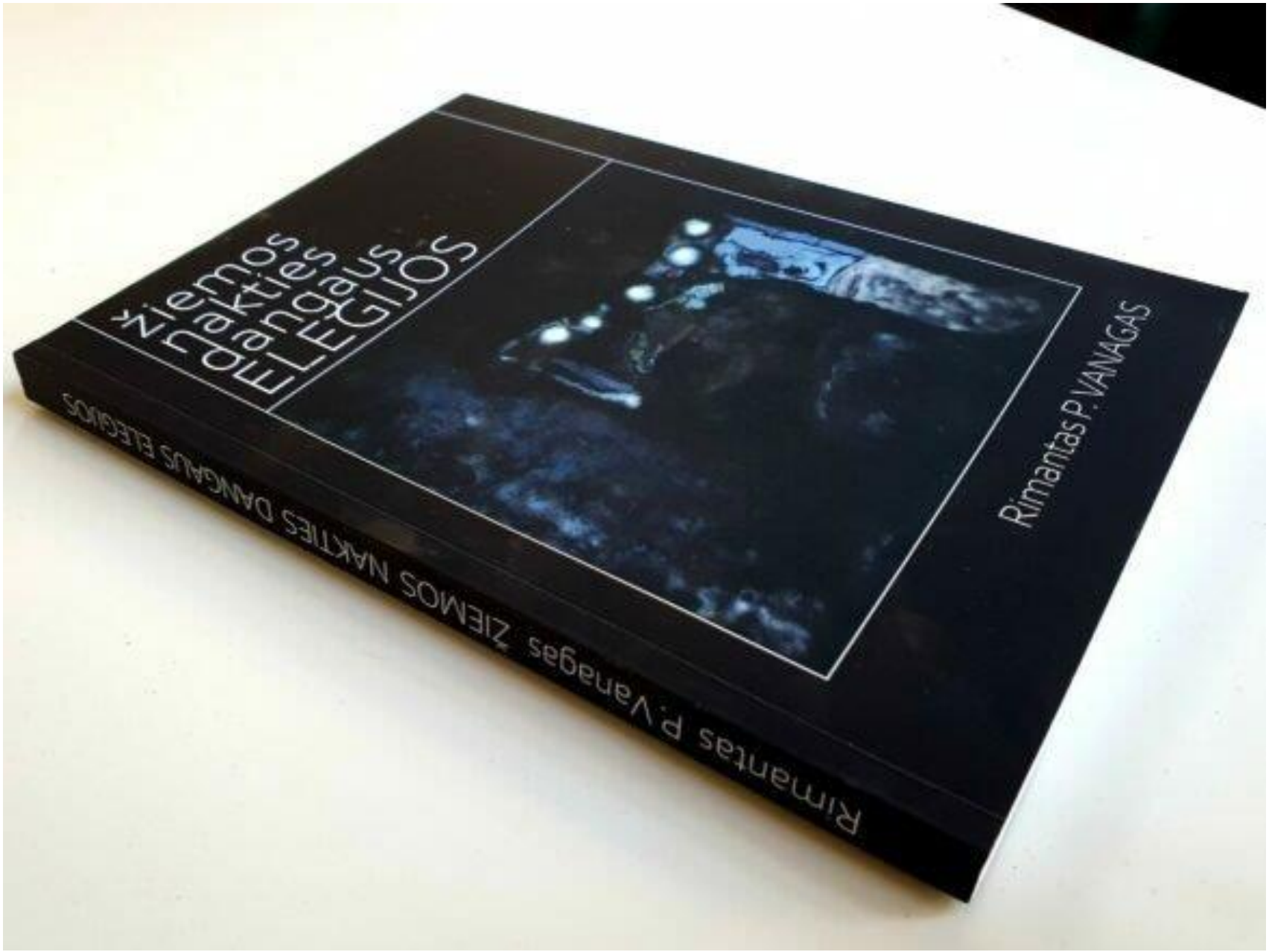
Priešais ją – skulptūra bene žymiausiam Anykščių žydui Rudolfui Baranikui (1920–1998). Anykščiuose gimęs, mokęsis ir iki 18 metų Lietuvoje gyvenęs tuomet dar Ruvimas Baranikas, išvyko į Ameriką ir pasaulį „užkariavo“ savo paveikslais, bet atsiminimai apie gimtąjį kiemą, miestą, gamtą ir šalį išliko iki pat mirties. Puikiai kalbėjęs lietuviškai ir rašęs JAV lietuvių spaudai, į gimtinę buvo grįžęs dar sovietmečiu. Nepriklausomybės metais į Lietuvą atvežęs savo paveikslų parodą anykštėnui rašytojui R. Vanagui prasitarė, jog jo kūryboje vyraujančios juoda ir balta spalvos – tai vaikystės žiemos prisiminimai: baltas sniegas ant tamsių miestelio namų stogų. Dailininko paveikslai eksponuojami keliuose JAV muziejuose, Švedijoje. Žymiausi jo kūriniai – 30 paveikslų iš serijos „Napalmo elegija“, pasakojančios apie Vietnamo karo baisumus. Anykščių muziejuje galima įsigyti šiemet išleistą Rimanto P. Vanago knygelę apie Rudolfą Baraniką „Žiemos nakties dangaus elegijos“ ir prisėdus ant šio suolelio ją pavartyti.

Paminklas Rudolfui Baranikui sinagogų aikštėje

RUDOLF BARAK

Knyga apie Rudolfą Baraniką

Iš sinagogų aikštės jaukiomis S. Daukanto (buv. Palestinos) arba Sinagogos (buv. Mokyklos) gatvelėmis tarp medinukų išeisime į pagrindinę miesto aikštę – buvusią turgaus aikštę.

Pastatas Sinagogos g. 6/8 – buvusi žydų mokykla

Sinagogos g. fragmentas

Aikštėje iškart į akis krinta keletas medinių kioskelių – juose prekiaujama suvenyrais, dalinami lankstukai apie Anykščius. Anykščių A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus kioskelyje galima įsigyti knygą „Anykščiai“ (su Rimanto p. Vanago straipsniu apie Anykščių krašto žydus) ir anksčiau minėtą knygelę apie R. Baraniką. Kioskelis turi ir visą krūvą senų Anykščių vaizdų – galima palyginti senąjį ir šiuolaikinį miestą.

Senieji Anykščių vaizdai

Tolumoje – suvenyrų kioskeliai, o nuotraukų pluoštas skirtas palyginti senuosius aikštės vaizdus su šiuolaikiniais.

Jei nepavyks gauti nuotraukų kioskelyje – miesto aikštėje gausu stendų ir dekoracijų su ikikariniais Anykščių vaizdais

Senose nuotraukose galima pamatyti, kaip atrodė senoji turgaus aikštė. Aikštė buvo grįsta dideliais akmenimis, kurie padėdavo lietingomis dienomis: tada prekeiviai galėdavo šokinėti nuo akmens ant akmens ir nesušlapti kojų. Kaip savo prisiminimuose rašo Dr. Aron Leive Skudowitz, aikštės centre stovėjo vandens pompa. Kiekvienas, turtuolis ar vargšas, žydas ar krikščionis, atsinešęs kibirą išsinešdavo jį pilną, ir niekam dėl to nekildavo problemų. „Visada stebėdavausi, – rašė Leiba, – kaip tokia maža kolonėlė gali talpinti tiek daug vandens“. Trečiadieniais, turgaus dienomis, aikštė būdavo pilna ne tik žmonių ir arklių, bet ir ožkų, kurias paleisdavo neturtingos moterys, vildamosi, jog arkliams duodamo šieno nukris ir jų augintinėms. Prieš žydiškąsias šventes turgus prisipildydavo ir žąsų, ančių, kalakutų, žydžių prekystaliai būdavo nukrauti kepiniais. Karčemos ir užeigos tomis dienomis daug uždirbdavo iš alaus ir degtinės. Po turgaus aikštė likdavo nuklota šiukšlėmis ir arklių mėšlu, kurį kitą rytą susirinkdavo valstiečiai.

Anykščių turgus tarpukariu (A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus nuotr.)

Dabar Anykščių turgus veikia šiek tiek nuošaliau, o pagrindinėje – Antano Baranausko aikštėje vyksta miesto renginiai, mugės ir šventės.

Aikštę, kuri anuomet buvo mažesnė, supo beveik vien žydų namai, parduotuvės ir dirbtuvės. Čia buvo įsikūręs Benderio Iciko alaus sandėlis, Berelio Kagano manufaktūros parduotuvė, Čarno Ratnerio, Gimpelio Lafero ir Faivelio Šochoto geležies krautuvės, netoliese gyveno fotografas Icikas Melnikas. Iki šiol išlikęs mėlynas dviaukštis medinukas dvišlaičiu stogu – tai buvęs žydo H. Feldmano namas (A. Baranausko a. 13, Anykščiai). Čia veikė jo viešbutis, restoranas. H. Feldmanas pats pirmasis miestelyje įsigijo autobusą. Autobusas stovėdavo čia pat, priešais viešbutį, o kartą per savaitę veždavo miestiečius į Kauną. Vien pasėdėti jame būdavo atrakcija – už tokią galimybę vaikai sutikdavo tą autobusą ir išplauti.

H. Feldmano autobusas (A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus nuotr.)

H. Feldmano namas dabar ir 2018 m.

GĖLIŲ SALONAS

Keliaudami toliau Vilniaus gatve prieisime buvusį Žydų liaudies banką (Vilniaus g. 5, Anykščiai). Žydų liaudies bankas buvo įsteigtas 1920 metais, siekiant padėti atstatyti po Pirmojo pasaulinio karo sunaikintus pastatus.

Žydų liaudies banko pastatas

Labai rekomenduoju užlipti į Anykščių Šv. Mato bažnyčios bokštą (kaina – 1 euras, lifto nėra, bet bokštas nėra labai aukštas. Apžvalgos aikštelė yra maždaug 30 metrų aukštyje, 180 laiptelių). Nuo bokšto gerai matosi buvusi sinagogų aikštė – pamatysite tarp daugiabučių pasislėpusį žalią namą ir namą su kaminu. Tolumoje, ant kalnelio žaliuoja miškas, ten – senosios žydų kapinės, kurios mūsų maršrute vėliau. Buvusios turgaus aikštės galime pamatyti tik dalį: priešais esantys pastatai užstoja vaizdą.

Šv. Mato bažnyčia.

Vaizdas nuo bažnyčios bokšto: raskite buvusias sinagogas

Nusileidus žemyn siūlau pro Anykščių biblioteką grįžti atgal link aikštės ir pasivaikščioti rytine jos puse J. Biliūno gatvės kryptimi.

Dar vienas senų ir naujų Anykščių palyginimas, šįkart – rytinės pusės

Aikštę puošia dekoratyvinių namelių eilė – instaliacija, primenanti turgaus aikštę supusius smailiastogius žydų prekybininkų ir amatininkų pastatus.

Instaliacija A. Baranausko aikštėje, primenanti prekybinius pastatus

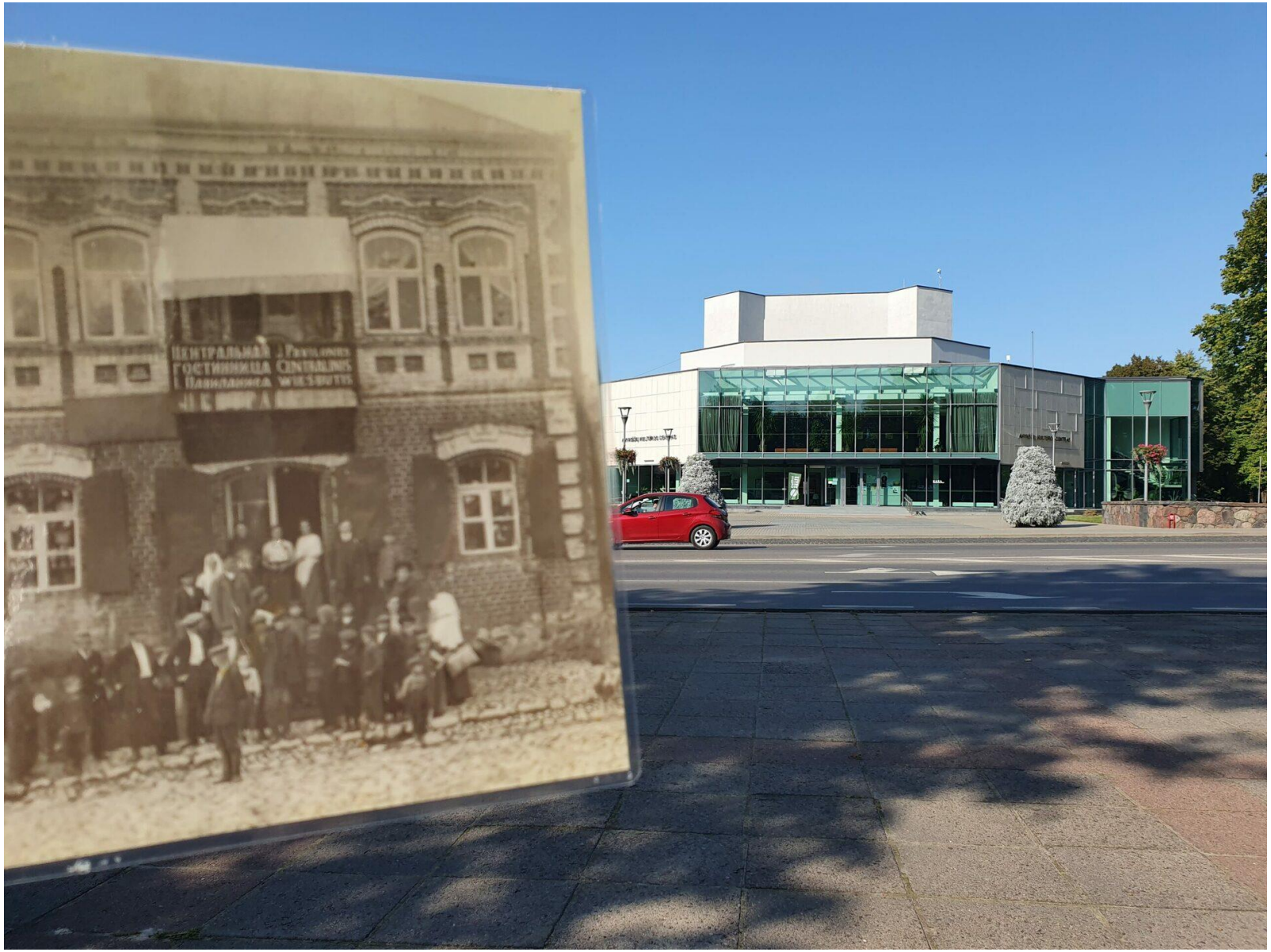
Šioje aikštės pusėje rikiavosi mūrinių ir medinių namų eilutė. Čia buvo ir lietuvių, ir žydų prekybiniai pastatai, viešbutis, vaistinė, garsioji žydui priklausiusi degalų kolonėlė. Pirmiausia jos vietoje atsirado statinė, iš kurios žydas degalus pildavo specialiu indu, po to buvo įrengta pompa, kuria reikėdavo pumpuoti benziną į indą ir tik tada kurą galėdavai supilti į automobilio baką.

Modernus XX amžiaus 4-ojo dešimtmečio Anykščių pastatas, kuriame veikė Prano Ručio manufaktūros parduotuvė ir Balio Biržiečio kirpykla. Dešinėje – benzino kolonėlė. Dabar šioje vietoje stovinčiame name įsikūręs DnB Nord banko skyrius ir „Pegaso“ knygynas

Šalia Prano Ručio parduotuvės buvo ir garsioji degalų kolonėlė (A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus nuotr.)

Gražiausiame Anykščių pastate – Pavilonio viešbutyje (maždaug dabartinio Anykščių kultūros centro vietoje) veikė ir garsioji Antano Žukausko vaistinė. Šiek tiek kairiau, pastate su laipteliais pas žydes Zilbermanaites buvo galima nusipirkti galanterijos prekių. Netoliese Lurjos kepyklėlėje vaikai skanaudavo žydiškų paplotėlių, pagardintų cukrumi.

Pavilonio viešbučio vietoje – Anykščių kultūros rūmai.

Fone – Zilbermanaičių galanterijos parduotuvė, kairiau – Ručio manufaktūra, šalia kurios stovėjo degalinė. (A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus nuotr.)

Jono Biliūno gatvės pradžioje gyveno jau minėto Rudolfo Baraniko šeima. Dailininko tėvai ir sesutė žuvo Holokausto metu, o vietoj jų namo dabar – prekybos centras.

Kirtę aikštę atgal Bažnyčios gatvės link sankryžoje su Šaltupio gatve pamatysime dvigubą raudoną mūrinuką. Visi Anykščiuose pasakys, jog tai – buvusi žydų brolių Šepšelio ir Mejerio Rapoportų medienos parduotuvė (A. Baranausko a. 6, Anykščiai).

Brolių Rapoportų parduotuvė

Aikštės ir senamiesčio apylinkes praktiškai apžiūrėjome. Jei praalkote, nepalikite Antano Baranausko aikštės: aplink ją yra bent 4-5 kavinės, kur galima ir kavos išgert, ir užkąst. Tokių yra ir senamiesčio gatvelėse, reikėtų tik pasivaikščioti ir pasidairyti. Arba pasiimt kavos su pyragėliais ir sugrįžt pasėdėt ant R. Baraniko suolelio.

Sugrįžę į Šaltupio gatvę praeisime dar Anykščių senamiesčiui skirtą atminimo lentą, užmesime žvilgsnį į akmenimis grįsta skersgatvį, praeisime dar vieną kitą „žydnamį“, o 13 numeriu pažymėtas namas – kadaise buvusi sinagoga, trečioji iš išlikusių Anykščiuose. Visai už jos – ir Anykščių TVIC, kur pradėjome pasivaikščiojimą.

Vaizdas į senamiestį nuo Šaltupio gatvės

Buvusi sinagoga Šaltupio gatvėje dabar ir 2018 metais

Kelionę galime tęsti automobiliu (jeigu atvykote juo) arba dar šiek tiek pasivaikščioti pėsčiomis. Netoliese, už maždaug 600 metrų, Kęstučio gatvėje, yra senosios žydų kapinės. Pasiekę jų tolimiausią kampą rasime ten stilizuotus kapinių vartus ir paminklą. Ant kalnelio pušyne yra keli šimtai antkapių liekanų, o nuo kalno gerai matosi Anykščių panorama su Šv. Mato bažnyčios bokštais. Metas toliau.

Stilizuoti kapinių vartai. Ar pastebite Amžinojo žydo bronzinę plokštelę ant vartelių? Taip, ji yra ir čia!

Anykščių senosios žydų kapinės ir vaizdas nuo jų į miestą

Grįžę į automobilį keliaujame į paskutinius du punktus, kaip visuomet, primenančius liūdniausią ir skaudžiausią Anykščių žydų bendruomenės istoriją. Žydų naikinimas Anykščiuose prasidėjo itin anksti, dar 1941-ųjų birželį, ir buvo vykdomas labai brutaliai. Dalis žmonių buvo sušaudyti ir užkasti pačioje sinagogų aikštėje (palaikai vėliau perlaidoti), dalis – kapinėse, o dauguma buvo išvežti į mišką prie Skiemonių kelio ir ten keliais etapais nužudyti.

„Popo šilelyje“ (J. Biliūno g., GPS: 55.536119, 25.124733) 1941 metų vasarą buvo įkurtas žydų getas po atviru dangumi. Dabar šioje vietoje yra nedidelis paminklas. Surasti jį nėra labai lengva – aikštelėje pasistatę mašiną, eikite pramintu keliuku apie 50 metrų. Šalia keliuko stovi medinis stulpas su nuoroda į kitą objektą.

Paminklas gete kalintiems Anykščių žydams

Ir paskutinis mūsų maršruto punktas – masinių žudynių vieta. Surasti ją nesudėtinga – visai šalia „Laimės žiburio“. Pasekę kelio ženklais, Liudiškių miške atrasite paminklą 1941 m. vasarą nužudytiems Anykščių žydams, iš viso apie 1500 vyrų, moterų, vaikų.

Paminklas Holokausto aukoms Liudiškių miške

Rugsėjo 23 d. mūsų šalyje buvo minima Lietuvos žydų genocido atminimo diena. Kviečiame prisiminti žuvusiuosius Anykščiuose ir visoje Lietuvoje.

Literatūra:
1. Vanagas, R. Žydiškas talismanas. In: *Anykščiai XX amžiuje*. – V: Petro ofsetas, 2000. P. 191–224.
2. “Anyksciai” – Encyclopedia of Jewish Communities in Lithuania (anglų kalba) https://www.jewishgen.org/Yizkor/Pinkas_lita/lit_00151.html
3. “Anykščiai” https://kehilalinks.jewishgen.org/anyksciai/index.htm
4. Vanagas, R. Žiemos nakties dangaus elegijos. – V: Petro ofsetas, 2020.
5. Jakulytė-Vasil, M. Holokausto Lietuvoje atlasas. – V: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2011. 238 p.
Archyvinės nuotraukos iš A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus fondų, skelbtos https://www.visitanyksciai.lt/sightseeing-places/about-anyksciai/ ir https://www.facebook.com/senosfotografijos .
Groisų šeimos archyvinė nuotrauka skelbta https://kehilalinks.jewishgen.org/anyksciai

Autorė: Aušra Mikulskienė

Projektą iš dalies finansuoja: Kultūros paveldo departamentas